

דב סדן / מנדלי בין שתי הלשונות

א

מהדורה שלמה של כתבי מנדלי, כדרך שעלתה, ביזמתו של פרופ' ישראל היילפרן, מלפני המכון למדעי היהדות ונדרשת עתה הלכה למעשה, עשויה להעמיד, לעיני הקורא והחוקר, כתביו של סבא כמלוא התפתחותם על תחנותיה ובנות־תחנותיה המיוחדות, לרבות מעשי ההרכבה והצמצום, הביקורת והחילופים, הגדישה והמחיקה, כפי שמסוגלת לשקפם מערכה

מלאה של שינויי-נוסחאות ושינויי-גירסאות. מהדורה כזאת תהא ממילא משענת מוסמכה ומהימנה ביותר להערכתו של אותו חזיון-ספרות מקרנות-חזות שונות וכמובן אף, ואולי בייחוד, מקרן-החזות הנחשבת: עשייתו היצירתית של מנדלי בשתי הלשונות, מהלכו בתוכן ונפתוליו ביניהן. כידוע, מניחים כתביו, בקווים גדולים וגמישים, חלוקה משולשת: ראשית, ההתחלה העברית, שהיא בעיקרה פובליציסטית, דיאקטית ובחלקה בלטריסטית, שבחינתה הלשונית היא על דרך ההשכלה ותגבורת-יסוד המקרא שלה, שניסתה ליטול תכנים מורכבים של יום אקטואלי קרוב ולדחוס אותם לתוך דפוסי-מליצה מוכנים של שלשום היסטורי רחוק; שנית, ההתחלה היידיית המשכה, שהיא רובה ככולה בלטריסטית, והבשילה אותה פרוזה סיפורית, שהיא שיעור קומתו לאמיתה, והיא מרכזה של יצירתו, הדוחה ממילא את כל השאר לשולי ההיקף; שלישית, ההמשך העברי, תרגום יצירתו שלו עצמו. ביתר בירור: התכה של יידיש אמינה, אם לא אמינה ביותר, בעברית מקבילה, שבה לשון התנ"ך נחלת בלשון שלאחריה, שבחינתה הסגנונית עשויה כלשון חכמים, בחינתה הלכסיקאלית מבונה כלשון מדרשים וכלשון מקורים מאוחרים, ואפילו מאוחרים ביותר, ותשלובה במסכת הסיפור היא מופלאה כליכך, שבשעת המעבר מידיש מדוברת לעברית נכתבת, היסוד המלאכותי נבלע ביסוד האמנותי, והיסוד האמנותי נבלע ביסוד הטבעי. אולם אף מרכזי-יצירתו של מנדלי מניח חלוקה משולשת: תחילה בא בניין המקור, הוא הנוסח שביידיש; לאחריו בא בניין תרגומו, הוא הנוסח שבעברית, ולסוף באה מסת בינוי הנוסח שביידיש לפי הנוסח שבעברית; שילוש שעצם-אפשרותו מסתברת מתוך שילוש שבמחבר גופו, הלא הוא עקשנותו המושלשת: העקשנות של האישיות החלוטה שבו; העקשנות של הליטאי המחמיר שבו; העקשנות של האמך העשוי-לא-פשרה שבו. ובהפליאנו את רצונו המופלא ואת יכולתו המופלאה ממנו, להשיג, מתוך התכת עצמו, את מירב-השיווי והתקבולת ומשקלם, אין אנו רשאים להתעלם מחובת ההבחנה, מה כאן מסורה ומה כאן חידוש.

לעניין מסורה — במעשה תרגום אין ישראל תינוק-חד-יומא, הרי אנו, בתולדת האדם, מראשוני המתרגמים ומראשוני המתורגמים, והחל בתרגום השבעים והארמי הראינו, מה פירושה של חובת זהירות, דייקנות ואחריות במלאכה כזאת; והמידות האלו נתקיימו, אם במלואן ואם בעיקרן, בשלל לשונות-התרגום שלנו; והוא עניין, שסופו יתחזר, על מלוא כוונתו ומכוונותו, כשנחלל מעיסוק-עראי ונתחיל בעיון-קבע, העשוי דרך שיטה, — חקר מסורת-התרגום שלנו, ומסורת הטייטש בכללה. ולעניין חידוש — הריהו, בעצם, השימוש במידות אלו, כפי שמחייב נוסח של קודש לגבי נוסח של חול, הווה אומר: השימוש ביחס ללשון קודש לגבי לשון יידיש. היידיש של מנדלי, כמותה כעברית המאוחרת שלו, אינן חידוש — שתיהן פסיעה הגונה, אך טבעית בעקבי קודמו ומופתו, מנדל לפין, שעלה על דרך של יידיש אידיומאטית, ועל דרך, אם מותר לומר כן, של אידיומאטיזציה של עברית; חידושו של מנדלי הוא לא בלבד בעימותם של שני הדרכים האלה, אלא בהתמודדותם על גבי אותו מצע עצמו, אותו הנושא עצמו, ובפרטי-פרטים, עד שהקבלה של היסודות שיצאה מלפני נוסח לפין, נעשתה, בחינת זהות, בנוסח מנדלי. יתר על כן, ההצלחה המקסימה של ההתמודדות הזאת לא נרתעה מפני נסיון אחרון לשלש את ההרפתקה הזאת: הנוסח של יידיש מדוברת שהוליד נוסח של עברית כמו-מדוברת — שהיא בימינו מדוברת ממש — ביקש להוליד נוסח יידיש חדש.

מה היתה דרכה של עשייה זו, פסיעה פסיעה, כיצד התלכדו יגיעות-החיפוש שלא ידעו ליאות, עד שהפרטים הקטנים הצטרפו למפעל גדול, תורה היא ולימוד היא צריכה. ומשתתבאר לנו התורה הזאת, על סמך מהדורה ביקורתית מדויקת, תהא בידנו דוגמה-למופת, לבאר או, לפחות, לנסות ולבאר שורה של חזיונות, גם ישנים גם חדשים, בספרותנו, שהצד השווה שבהם היא האחדות האישית והכפילות הלשונית. היא, דרך משל, תסייענו לעיין בשיר ווינצ'ה-אנס ולברר, מה כתב המחבר תחילה, האם נוסח שבלשון-הקודש או נוסח שבאשכנזית-יהודית, ומה משמעה של הנפקא-מינה, והוא הדין במגילת איבה או בקונטרסו של ר' אברהם אפטייקר וכדומה; ואם נקפוץ קפיצה גדולה במסילת הדורות, נוכל להתבונן בענין שבחי הבעש"ט ובעיקר בסיפורי המעשיות של ר' נחמן; והוא הדין בספרות ההשכלה, החל בקומדיה של אהרן וולפזוהן וכלה במקל נועם לוולוול זבאראזר או פריידעלע לבירך שאפיר, שכפל-הלשון בא בהם עמוד כנגד עמוד; וכן דוגמאות מסובכות יותר למן מגלה סמירין לפרל עד פורים-שפיגל לדיק, שאנו יודעים בפירוש, כי הנוסח העברי היא פרודיה, טרווסטאציה או פאראפראזה של נוסח יידיש ואנו מקשים לדעת, מה הזיקה והשייכות שבין נוסח יידיש הגלוי, הבנוי על נוסח עברית הגלוי, ובין נוסח יידיש הסמוי, שמתוכו נולדה הפארודיה, הטרואוסטאציה או הפאראפראזה. ואולי נמצא אף מפתח לשחזור, ויהא בשרטוטים כוללים ביותר, דרשה של המגיד מדובנא מתוך תרגומו של ר' בריש פלאם, בסיועם של קצת המשלים שנתפרסמו, בעברית או ביידיש, קודם בידי אחרים. וניתן להמשיך את הטיוול עד עצם ימינו — אני עצמי, נמשכתי במחזור שיעורים, לא בלבד ל"בעיר ההרגה" ו"לשחיטת-שטאט" לביאליק, אלא אף ל"מגילת יהודית" שביידיש ו"למעשה נזירה" שבעברית לשמחה בן-ציון, ל"דער טויט" שביידיש ול"מות הזקנה" שעברית ליעקב שטיינברג, ל"טויטנטאנץ" שביידיש ול"אגדת הסופר" לש"י עגנון, משולשת-הנוסח שבעברית וכדומה.

וברשותכם אסיים בדבר בשם אומרו: לפני שנים הרבה גילגלתי בשיחה ארוכה עם יעקב פיכמן, בעניין אמנותו כפולת-הלשון של מנדלי, ותוך-דיבור נזכרה הערכת פרישמן על מנדלי, והעירותי, כי הוא חידד-במופלג את האמנות-אמנותי-ביותר במשל, הידוע עד-דוש הוא משל המבול, כשם שחידד-במופלג את האנושי-אנושי-ביותר בסיפור מעשה-הכיבוד בביתו של מנדלי — העוגה הקשה, שאי אפשר היה לנגוס בה ושסימן השן בה גילה, כי היא-היא העוגה מן הכיבוד הקודם, וכוס התה המר, שנלוותה לה אמירתו הלוצצת של מנדלי: בחש, בחש, למטה מצוי סוכר, כשהכוונה למחסן-סוכר בקומה התחתונה. יעקב פיכמן חיך אך פתאום אמר: ואני אומר לך, כי אם פרישמן הניח, אמנם, מידו את העוגה הקשה, הטיל בו סבא הצצה חדה, נטל בעצמו את העוגה וטבלה בכוס-התה ובחש יפה-יפה, ומשעלה הסוכר ונמס, היה הזקן טועם וגומע ברוב תיאבון, לאמור: מחיה נפשות. פיכמן הטיל הפסקה-מה וסיים: זוהי מלאכת-מחשבת, ליטול עוגה קשה ולרככה, וליטול תה מר ולמתקו. משל הוא; ואילו הנמשל, שעל פיו כוונת העוגה הקשה היא לעברית וכוונת התה המר היא ליידיש, הוא כעניין הלמד מאליו.